

מנחה לחנה

ספר היוכל לכבוד חנה כשר

העורכים

אבי אלקיים, אריאל מלאכי

הוצאת אֶדְרָא, תל אביב

מנחה לחנה

ספר היובל לכבוד חנה כשר

ספר זה יוצא לאור בתמיכת
קרן מ' ג' לוי, אוניברסיטת בריאילן
קרן סגן הנשיא למחקר, אוניברסיטת בריאילן
מרכז דהאן, המרכז לחברה תרבות וחינוך במורשת יהדות ספרד,
אוניברסיטת בריאילן

עריכה לשונית בעברית: נעה שליטין
עריכה לשונית באנגלית: מיכל שטיינברג

ציור העטיפה: בית הכנסת 'אל טרנסטו', טולדו ספרד
עיצוב העטיפה: אבי אלקיים

מסת"ב: 978-965-90042-2-5

© כל הזכויות שמורות להוצאת אֶדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני,
אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט
אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתינתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשע"ח – 2018

© Copyright 2018 by Idra Publishing

Idra Press <IdraPublisher@gmail.com>

<http://idra.org.il/>

סידור, עימוד, לוחות והדפסה:

א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

פרופ' חנה כשר

תוכן העניינים

רשימת הפרסומים של פרופ' חנה כשר 9

החלק העברי

קווים לדרכי עיצובה של היהדות כדת פילוסופית לפי חנה כשר	אבי אלקיים ואריאל מלאכי
19	
אבי המתרגמים מן הלטינית לעברית בימי הביניים: דואג האדומי וכ"ד תרגומיו (1197-1199)	גד פרוידנטל
23	
התרגום כמרחב חדש של מיזוג אופקים בין יהדות לאסלאם ...	אבי אלקיים
55	
מה ידע מלך הכוזרים ומתי הוא ידע את זה?	דניאל י' לסקר
119	
בין אמונה לאמנות: 'אעתקאד' במורה נבוכים א, ג, ובפרק השישי בתרגום הפואטיקה לערבית בידי אבו בשר מתא	עמירה ערן
129	
בין אגדה להלכה: הרמב"ם על מסכת אבות – אתיקה ופולמוס אנטי-קראי	אבירם רביצקי
167	
בין פילוסופיה להתגלות בספר הכוזרי	אריאל מלאכי
197	
שלושה שו"תים במחשבת הרמב"ם למשכיל תימני בלתי נודע	אורי מלמד
245	
על הרצון האלוהי בנבואה בשיטת מארי יוסף קאפח	אליהו נגר
283	
'איך תשחרר עבדך במרצע?' על אגרת התשובה ומחברה ועל התכלית האתית של חיי העיון	שוֹעֵי רז
335	
מבול של היגיון: פירוש אלגורי אנונימי על פרשת נח והמבול	רבקה קנלר
371	

משה קהן	'דיברה תורה כלשון בני אדם': מהקטגוריות האריסטוטליות לבלשנות העברית בפרובנס של המאה הארבע-עשרה 455
דרור ארליך	הצדקה תועלתנית לנצחיותו של עונש הגיהנום וביטוייה בהגות היהודית בימי הביניים 467
יהודה הלפר	'בית אם מפולג לא יעמוד': הערה על דת ומדינה בתקופת הבית השני על פי ברוך שפינוזה 481
גדעון פרוינדטל	בין רציונליזם לרומנטיקה: ההוכחה של משה מנדלסון לקיום האל 507
בצלאל מנקין	יסודי חכמת ההגיון למלבים והשימוש בלוגיקה בפרשנות המקרא 543
חנוך בן-פזי	הדת כסכנה וכתקווה 583
זאב הרוי	חנה כשר על ליבוביץ 611
משה חלמיש	'בשפה ברורה ובנעימה קדושה': מקורות קבליים כעדי נוסח . . . 621
זאב גריס	גלגולו של סיפור 'מעשה העז' מאת ש"י עגנון בשבחי הבעש"ט 633

החלק האנגלי

בנימין אברהמוב	יחסם של הצופים לעליה לרגל (חג): גישתו של אבן אלערבי . . . *7
שמואל הרוי	היבטים אחדים של המאמר האחרון בספר אמונות ודעות לרס"ג *45
יוסף שטרן	הרמב"ם על 'סיפורים בתורה אשר חושבים שאין תועלת בהזכרתם' *61
אליוט ר' וולפסון	האמת המשקרת והשקר המאומת: הסתעפותו של ר' אברהם אבולעפיה מדרכו של הרמב"ם *91
אפרים מאיר	האפשרות הנשגבת להיות מעבר לאחרות *127

אבי אלקיים ואריאל מלאכי

קווים לדרכי עיצובה של היהדות כדת פילוסופית לפי חנה כשר

פרופ' חנה כשר היא מגדולות חוקרי הרמב"ם וכתבי תלמידיו-פרשניו. היא גם תלמידה, חוקרת ומבקרת של פרופ' ישעיהו ליבוביץ' וכתביו. שנים רבות עסקה בהוראת הפילוסופיה היהודית, בעיקר הפילוסופיה היהודית בתקופת ימי הביניים, במחלקה למחשבת ישראל ובמחלקה ללימודי יסוד באוניברסיטת בר-אילן, והעמידה תלמידי מחקר לתואר השני והשלישי. בדברים אלו נשרטט אבני דרך בנתיבות מסעותיה האינטלקטואליים של חנה כשר בחקר הפילוסופיה היהודית לדורותיה ובכמיהתה לעצב את היהדות כדת פילוסופית. ראשית פועלה המחקרי היה כתיבת עבודת תזה על ר' יצחק אבן לטיף (1210-1280) בהנחיית מורתה פרופ' שרה אורה הלר וילנסקי. מחקר זה כלל מהדורה ביקורתית של חיבורו רב פעלים. אבן לטיף הוא הוגה מרתק שהתלכדו בו שני מעגלי יצירה: פילוסופיה נאופלטונית מזה ומיסטיקה ייחודית מזה. מהלך זה מבטא כיוון חשוב במחקרה של כשר והוא חקר הזרם הפילוסופי-מיסטי אצל הוגים יהודיים בימי הביניים. אמנם לימים היא התרחקה מאוד מחקר הגותו של אבן לטיף אבל המשיכה לחקור זרם זה בעיקר אצל תלמידיו-פרשניו של הרמב"ם. את עבודת הדוקטור שלה הקדישה כשר ליוסף אבן כספי (1279-1340), תחת הכותרת: יוסף אבן כספי כפרשן פילוסופי. לימים גם הוציאה מהדורה מדעית של חיבורו שולחן כסף. כשר עמדה על כך כי מדובר באחד מן הפילוסופים המבריקים והמקוריים ביותר במאה הארבע-עשרה, אם לא מבין הרדיקליים ביותר שבפרשניו-תלמידיו של הרמב"ם, אשר חיבר, בין היתר, שני פרושים על ספר מורה נבוכים: עמודי כסף ומשניות כסף. הרדיקליזם שבהגותו בא לידי ביטוי הן במשנתו התיאולוגית והן במשנתו האנתרופולוגית, כגון בתפיסת בריאת העולם, ההשגחה האלוהית, סוגיית הגזרה והבחירה, תפיסת הנס וייחודו של הנביא. רובם של מחקריה של כשר עוסקים ברמב"ם. אין אנו מבקשים להקיף את

תרומתה למחקר הרמב"ם במחצית השנייה של המאה העשרים ובראשית המאה העשרים ואחת. רק נציין בקציר האומר כי כפרשנית הרמב"ם, כשר לא צעדה בעקבות הרדיקליזם הפרשני של הרמב"ם בימי הביניים כדוגמת אבן כספי, וגם לא הלכה בדרכו של ליאו שטראוס בן המאה העשרים שקרא את הרמב"ם מן הפרספקטיבה של הפילוסופיה הפוליטית. התבוננות סינופטית על מחקריה מלמדת כי היא מעדיפה את הקריאה ההרמוניסטית בין משנה תורה ובין מורה נבוכים כמפתח להבנת הרמב"ם ובכך היא צועדת במובן מסוים בעקבות מורה יעקב לוינגר כפי שבא לידי ביטוי בספרו הרמב"ם כפילוסוף וכפוסק.

דוגמא לכך הינו ספרה על המינים האפיקורסים והכופרים במשנת הרמב"ם. הטקסט בו דנה כשר בספר זה, הינו קטע מ'הלכות תשובה' במשנה תורה. לאחר הקביעה כי "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא אף על פי שחטאו", מגיעה רשימת החריגים של אלה שבכל זאת אין להם חלק לעולם הבא. כשר עוסקת בשלושה עשר מתוך עשרים וארבעה אלה, המתאפיינים בכך שחטאם מצוי בתודעתם ולא בהתנהגותם. כשר מציגה אותם כתמונת ראי ל"ג העיקרים של הרמב"ם, ומנסה להבין את משמעותן של הכפירה המינות והאפיקורסות המונעות את הכניסה בשערי העולם הבא. כשר מציעה תיזה חזקה ומבריקה כי הרמב"ם מממש את הרעיון של התיאולוגיה השלילית גם בכדי להגדיר מחדש את האמונה הישראלית על ידי הגדרה שלילית של 'מהי כפירה' יותר מאשר על ידי הגדרה חיובית של 'מהי אמונה'. כל זאת, מתוך תפיסה בסיסית לפיה אחד היה הפילוסוף במורה נבוכים, הפוסק במשנה תורה, המבאר בפירוש המשנה והמשיב לשואלים באגרות.

ואולם בסופו של דבר, יחסה של כשר לרמב"ם נדמה כאמביוולנטי: מצד אחד היא נמשכת אחר הרציונליזם שלו ואחר החתירה שלו לעיצובה של היהדות כדת פילוסופית, אך מצד שני היא איננה מהססת למתוח עליו ביקורת חריפה. כך למשל, בקשר עם תפיסת מעמדה של האשה, המתבטאת, בין היתר, בפסיקתו של הרמב"ם בהלכות מלכים אשר לפיה אין למנות אשה לתפקיד של שררה ולהגיע למעמד ה"מאיים" על הגבר היהודי, בדומה לאיסור למנות לתפקיד כזה גוי.

פילוסוף מרכזי נוסף שהלך קסם על חנה כשר הוא ישעיהו ליבוביץ'. ממחקריה אודותיו עולה כי יש לה הערכה ניכרת אליו, הבנה עמוקה בהגותו וקריאה קשובה בכתביו. על יחסה של חנה כשר לליבוביץ' עמד זאב הרוי בספר יובל זה לכבודה. זאב הרוי טען כי בעוד שרוב המבקרים של ליבוביץ' ביקרו את הגותו מבחוץ, הרי שחנה כשר היא מן המבקרים המעטים שביקרו את הגותו של ליבוביץ' מבפנים. ניתן למצוא בכתביה שני מעגלי חקירה ביחס לפילוסופיה

של ליבוביץ'. המעגל הראשון הוא חקר הגותו של ליבוביץ' בזיקתה להגותו של הרמב"ם. חנה כשר יוצאת בתוקף נגד מגמתו של ליבוביץ' לזהות בין הגותו שלו ובין הפילוסופיה של הרמב"ם. בעוד שפעמים הרבה, ליבוביץ' מציג את משנתו כפרשנות ה"נכונה" לדברי הרמב"ם ורואה עצמו כפרשן מוסמך שלו, הרי שחנה כשר טוענת כי פעמים הרבה משנת הרמב"ם משמשת רק מצע לרעיונותיו המקוריים של ליבוביץ'. במובן זה, ליבוביץ' מוותר על מאמץ ההקשבה לצליל הקדמון של הרמב"ם והופך מפרשן לפילוסוף יוצר הדורש את הכתובים בצלמו כדמותו וצר אותם בחרט המוכן לו מבעוד יום. המעגל השני, שבמובן מסוים נובע מן הראשון, הוא חקר הגותו של ליבוביץ' כשיטה פילוסופיה העומדת בזכות עצמה. במסגרת זו מיטיבה חנה כשר להאיר את המתחים הפנימיים בגישתו של ליבוביץ' עצמו. בכך היא העמידה אותנו על התפתחות הגותו של ליבוביץ' מחד גיסא, ועל תכניה המתחרים מאידך גיסא. כללו של דבר: היסוד לביקורת משנתו של ליבוביץ' הוא הכבוד וההערכה שרוחשת חנה כשר לפילוסופיה של ליבוביץ' כגישה מקורית ולא פרשנית, על האורות והצללים שבה, הכל באמצעות גישה עניינית-פנימית ולא אידיאולוגית-חיזונית.

האם ניתן לעצב כיום את היהדות כדת פילוסופית? האם ניתן לראות רצף בין הפילוסופיה היהודית הימי-ביניימית על גישתה הפנימית למקורות המקודשים שאותם קיבלה כנורמטיבית ואחדותית לבין הפילוסופיה היהודית בת-זמננו שהיא פלורליסטית וביקורתית? האם ניתן ליצור כיום 'פילוסופיה יהודית' שתצדיק מבחינה משמעותית את הכללתה בגדר ה'פילוסופיה' ואת אפיונה המשמעותי כ'יהודית'?

לשם כך בנתה חנה כשר סיווג מטא-תיאורטי המבחין בין גישות שונות בתפיסת הפילוסופיה היהודית. את אחת הגישות להבנת הפילוסופיה היהודית, כשר ממחישה בדימוי הקנטאור, קרי: בן כלאיים המשלב יסודות משני מקורות נפרדים ומובחנים: 'פילוסופיה' ו'יהדות'. כשם שהקנטאור אינו ממש אדם ואינו ממש סוס, כך גישה זו מחד גיסא רואה את הפילוסופיה היהודית כ'תיאולוגיה' ומאידך גיסא גורסת שהיא אינה 'יהודית' באופן שניתן להבחין בבירור בינה ובין הנצרות והאסלאם. גישה אחרת להבנת הפילוסופיה היהודית כשר ממחישה בדימוי הדינוזאור – חיה שאינה קיימת בזמננו אך על עברה המפואר ניתן ללמוד משרידים שהגיעו לידינו. שפינוזה היה זה שהרס את הפילוסופיה היהודית בכך ששחרר אותה מכתבי הקודש וכל שנותר היום הוא לעשות לה קבורה נאה. לשון אחר, גישה זו מאפשרת רק את חקר ההיסטוריה של הפילוסופיה היהודית. מה שמשתמע מתוך שתי גישות אלו הוא, כי לא ניתן לבנות פילוסופיה יהודית עכשווית שתהיה 'פילוסופית' ו'יהודית' במלוא מובן המילה, ושיהיה קשר מהותי

בינה ובין הפילוסופיה היהודית בדורות הקודמים. מבין השיטין ניתן לקרוא כמיהה עזה לפילוסופיה יהודית מעין זו, ציפייה ליהדות רציונלית ונאורה. כשר מקווה להתחדשות ולידה מחדש מתוך הפילוסופיה של הדורות הקודמים בבחינת הפניקס – עוף החול הנצחי העולה מן האפר ומתחדש לאחר מותו. בתפיסה זו ניתן להיעזר כדי לנתח את הפילוסופיה היהודית בין כמחקר – קרי ההיסטוריה של הפילוסופיה, ובין כיצירה – קרי יצירת דיונים פילוסופים מקוריים שיכולים בין היתר להיעזר בהיסטוריה של הפילוסופיה.

לבסוף ראוי לציין כי חנה כשר אינה דרה רק במגדל השן האקדמי אלא היא פילוסופית אקטיביסטית בחברה הישראלית, היא חברה פעילה בקבוצת 'נאמני תורה ועבודה', משתתפת בפעילות אקטיביסטית עם נשות 'מחסום Watch' ונלחמת מעל דפי העיתונות על ערכים של ביקורת, הטלת ספק, חירות המחשבה, חמלה ואהבת הזולת. כשר נאבקת, למשל, על החשיבות של ביקורת והטלת ספק אצל סטודנטים דתיים. היא נלחמת על חירות לימודי הפילוסופיה הכללית באוניברסיטה דתית, על הלגיטימיות ללמד בה את משנתם הפילוסופית של הוגים כמו אפיקורוס, שפינוזה וקרל מרקס. זו אף זו, בניסיון שלה לבירור ערכי היהדות של הימין והשמאל בישראל היא מדגישה כי ערכיו של הימין פוריים יותר בתחום חיובי מצוות 'עשה' ואילו של השמאל בתחום מצוות 'לא תעשה'. ראיית האדם באשר הוא אדם כיעד, כדרך שנוהג דווקא השמאל עשויה, לדעתה, למנוע פגיעה בזר. הפוגעים במי שאינם יהודים ביד קלה יותר והנוטים להצדיקה מטעמים כשלהם אינם נמנים, לטענתה, בדרך כלל על אנשי השמאל. על כן, על חנה כשר אמר הכתוב: 'חביב אדם שנברא בצלם. חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר: "בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" (בראשית ט, ו).